

УДК: 391(497.7)

Виолета Цветаноска
Народни музеј Краљево

КУЛТУРНА БИОГРАФИЈА МИЈАЧКЕ НОШЊЕ

Апстракт: Мијачка ношња је до сада истраживана у неколико наврата, међутим у досадашњим истраживањима није било речи о њеној културној биографији. У овом раду покушала сам да, на примеру македонске ношње села Галичник, идентификујем друштвене групе које мијачку ношњу класификују и рекласификују на различите начине, односно групе које ову ношњу сматрају јединственом и оне које је излажу процесу комодитизације. Резултати истраживања су показали да једна група испитаника мијачку ношњу сматра јединственом и посебном, док је друга група, силом економских прилика, отпочела процес комодитизације ове ношње.

Кључне речи: *културна биографија, мијачка ношња, Галичник*

Македонија, иако територијално мала, одликује се ретко богатом традицијом, израженом како у материјалној тако и у духовној култури. То богатство је резултат етничких особености становништва, као и географског положаја Македоније. Налазећи се у средишњем делу Балканског полуострва, она је одувек била веза између Европе, Азије и Медитерана, и раскрсница разних етничких кретања. На најстарији културни слој, старобалкански, надовезује се византијска, старословенска и турско-оријентална култура, све до најновијих струјања са Запада. Међутим, и поред свих утицаја, македонски народ, преносећи своја традиционална обележја с генерације на генерацију, развио је ретко богату и разноврсну материјалну и духовну културу. Наиме, сви елементи прерађени су и прилагођени у складу са сопственим културним нормама и са сопственом стварношћу.

Богатство и разноврсност традиционалне културе најупечатљивије су изражени у народним ношњама. У њима се огледа креативност народног творца – жене, која одећу која одражава дух средине у којој егзисти-

ра, обликује са огромном маштом и путем уметничког израза (Додовска, Рогановиќ 2002). Богатство ношње највише долази до изражаја у западној Македонији, где су и највише сачуване старе традиције.

На подручју на којем је распрострањена дебарска ношња, издваја се по својим одликама женска мијачка ношња становника села Галичник, која ће управо бити предмет истраживања овог рада. Женска ношња Мијака представља битан елемент материјалне и духовне културе. Њена карактеристика је у томе што је она задржала трагове прастарих форми и архаичних елемената старобалканске и словенске културе, како у погледу технологије веза, орнаментике и терминологије, тако и у погледу њених веза са старим традицијама и обичајима. Временом се усавршавала и тако добила данашњу форму.

Предмет истраживања овог рада је културна биографија женске мијачке ношње из села Галичник. Прикупљање података о народној ношњи одвијало се, пре свега, на основу наратива (мемората) о народној ношњи, који су прикупљани путем етнографских интервјуа. Истраживањем о народној ношњи обухваћено је 7 испитаника, старости од 50 до 88 година. Испитаници су женског рода, македонског етничког порекла, али различитог социјалног порекла. Испитанике сам изабрала методом ланчаног узорковања (енг. *chain/snowball sampling*; Goodman 1961).¹ Истраживање је обављено у мају 2008. године у Гостивару. У раду су коришћени писани извори и визуелна грађа која укључује фотографије ношњи испитаника.

Сагледавање проблема истраживања одредио је културну биографију предмета као методолошки приступ. Наиме, посредством културне биографије може се учинити видљивим оно што би иначе остало скривено. Културна биографија предмета може показати оно што су антрополози тако често наглашавали, а то је: оно што је значајно у вези с прихватањем страних предмета није сама чињеница да су усвојени, већ начин на који су културно редефинисани и стављени у употребу. Према Игору Копитофу (2005), овај метод подразумева посматрање артефаката као културно конструираних ентитета који носе културно специфична значења. Током свог физичког постојања предмети могу бити класификовани и рекласификовани у различите културно конструисане категорије, које, пак, зависе од идентитета појединаца који их у те категорије смештају. Наиме, можемо слободно рећи да се веза појединца са одређеним артефактом означава као биографска, када појединац предмету даје локализовани, индивидуални идентитет. Приликом истраживања културне биографије предмета постављамо питања слична онима која се постављају при израђивању биографија људи: питања о статусу предмета у времену и култури, одакле артефакт долази, ко је, кад и где израдио тај предмет, питања о његовој „каријери“ и функцијама, те шта се коначно с њим дешава када престане да се употребљава. Тако нам ме-

¹ У питању је метода узорковања која практично дозвољава истраживачу да идентификује потенцијалне субјекте у ситуацијама у којима се субјекти тешко лоцирају (Berg 2006).

тод културне биографије може учинити видљивим оно што би иначе остало скривено.

Историјски развој мијачке ношње

Народне ношње израђиване су вековима и оне, како у погледу типских одлика тако и у погледу кроја и украшавања елемената одеће, садрже трагове различитих култура које су се укрштале у овом делу Балкана. Насељавањем Словена на Балкан започиње сложен еволутивни процес у развоју народних ношњи и то најпре њиховим прилагођавањем сродним елементима старобалканске културе. Касније, особито велики утицај има раскошна византијска цивилизација, на шта указују орнаменталне декорације ношњи из околине Прилепа и Битоља. За разлику од византијског утицаја, вишевековна османска владавина, иако најдужа у Македонији, није унела суштинске промене у развој и украшавања сеоске одеће. Елементи турско-оријенталног карактера присутни су у колориту и декорацији везом, што је карактеристично за везове из Дебарског Поља, Малесије, Горње Реке, Мавровског Поља и Горњег Полога. Иако садрже елементе туђих утицаја, македонске народне ношње показују особен идентитет, јер су страни елементи прерађени и прилагођени укусу средине. На тај начин, настало је нешто ново чему су допринели колективни уметнички потенцијали и опште ликовне естетске нормe саме средине, у којој је настајала и егзистирала свака од ношњи.

Македонски народ је своју одећу чувао као „очи у глави“, како не би изгубио своја етничка обележја. Народна ношња је негована све до данас, те стога у Македонији постоји огромно богатство од око 70 разноврсних богато украшених народних ношњи. Сваки регион је имао своју ношњу која се разликовала од ношње суседних региона по својим стилским, естетским и функционалним печатима. Овакво богатство је ретко где познато на једној тако малој територији. Сваки етнички регион има по неколико типова ношњи, које дају печат крају. По ношњи се препознаје из ког места је мушкарац или жена, али и којој фамилији припада. Наиме, македонско становништво је својеврсне ознаке породице или рода уткивало или везло на тканинама, торбама, ћилимима и др. (нпр. почетно слово презимена). Одатле долази и став да је ношња битан печат једног рода, па се она до данашњих дана чувала као нешто свето. И сама женидба била је „условљена“ ношњом: никада се није узимала невеста из другог региона, ма колико била добра и паметна. Тако Брсјак никад није женио мијачку жену и обрнуто, говорећи: „Нећу да доведем мечку за жену.“ Уколико би се то некада догодило, жена – невеста би била принуђена да се прилагоди новој средини (Кличкова 1963).

Мијачка ношња

Мијачка народна ношња је заступљена не само у мијачкој етничкој средини, већ и ван ње у другим етничким пределима. Срећемо је у следећим насељима: Смилеву – Битољско, Папрадишту и Орешу – Титоввелешко, Ехловецу – Кичевско и Крушево. Главна одлика ове ношње је посебно богати *слов* и *кинат* – ажуриран вез, који је углавном заступљен на женској ношњи, и претежно распоређен на рукавима и предњем делу – *парте* – кошуља. Поред тога, одликује се и изобиљем реса распоређених по читавој површини ношње, као и металним накитом, који овој одећи даје достојанствен изглед. Посебно се богатим везом и накитом одликује невестинска ношња (Кличкова 1963).

Женска мијачка невестинска народна ношња састоји се од великог броја одевних предмета и накитних врста. У одевне предмете спадају: *дарпна*, *сокај*, *панзир*, *калемћар*, *минтан*, кошуља *тнока*, *јелек*, *клашеник гувеалски*, свилена марама с ресама, појас, *препашка* и *кивчена бовча*. Од накита се носила *игла*, минђуше са *трепетулкама*, крст од сребра, *чапрази* и *низалка*. Од обуће се носе чарапе *алосани*, *назовци* и *врзаницы*. Што се тиче оглавља, невесте носе *сокај*, део невестинске ношње који се носи на глави. Израђен је од црвене *свите* – чоје постављене платном, док је доњи део украшен срменим ширитима и кићанкама (Кличкова, Петрушева 1963).

Македонски народни вез

Оно што женској мијачкој ношњи из овог дела Македоније даје посебно обележје јесте вез, чија се специфичност огледа у богатству орнаменталних форми, техникама израде и колориту. Дескрипција која следи заснована је на публикацији Марице А. Попстефаниеве (Попстефаниева 1954). Везови су карактеристичан украс углавном на женској одећи народне македонске ношње, и ткање на њима захтева много већи уметнички напор него у другим домаћим текстилним рукотворинама. Будући да су их израђивале жене у свакој кући, везови су у правом смислу речи масовно народно стваралаштво, у коме се чита необична стваралачка сила једног духа који је живео вековима у народној целини. Носилац тог духа је сељанка, за коју је вез одувек било омиљено занимање. Њему је посвећивала своје најраније детињство и целу своју младост. У везове које је израђивала за лични украс, македонска сељанка је уткала своје духовно богатство и истакла се као велика уметница. Вековима је градила уметничку вредност крај домаћег огњишта, преносећи своје знање с генерације на генерацију како би остави-

ла једну богату ризницу велелепних везова, сачуваних до данашњих дана. Сакупљање, систематизација и проучавање те ситне женске орнаментике води ка проницању дубоко у стваралаштво македонског народа, сагледавању онога што је сам народ направио и онога што је примио или дао другим народима у области народне декоративне уметности.

Оно што се прво може уочити у богатству македонских везова је његова велика разноликост. Ретко се може срести народ као што је македонски, који би могао да из свог материјално-културног инвентара извуче толико сачуваних форми везова. Македонија, особито подручје западно од Вардара, представља богат мозаик ношњи, односно везова. Свака етничка група је дала индивидуални израз у изради везова. Од свих елемената одеће везом су се највише украшавали покриви за главу и кошуље, особито невестинске, на којима су највише заступљени орнаменти култне симболике – апотропајони. Оно што даје посебну животну силу и изражајност македонском народном везу је његова полихромност. Доминантна боја је црвена, те македонска народна ношња носи посебну интензивност у односу на ношње осталих јужнословенских народа. Јавља се у више нијанси, а свежина и нијансирање ове боје заснива се на старом технолошком искуству бојења природним бојама.

Најважнија карактеристика декорације везом је његов геометријски израз. Геометријски мотиви су заступљени у најширем обиму, и то почевши од најједноставнијих правих и цик-цак линија, па до најсложенијих геометријских форми и стилизација.² Осим тога, заступљен је и велики број биљних мотива, који у великом броју случајева представљају цветове без листова, док су ређе присутни геометризовани зооморфни и антропоморфни мотиви. За уметничку вредност везова такође је од великог значаја техника израде. У Македонији свака област има свој начин везења, што најчешће зависи од карактера саме орнаментике. Префињена техника с двојним лицем неким везовима даје посебну уметничку вредност.

Накит

Значајан декоративни додатак ношњама, како сеоским тако и градским, посебно празничним и невестинским, јесте накит, који поред тога што служи као украс изражава социо-економски статус онога који га носи, као и његову верску припадност. Поред тога, накиту се придавала моћ заштите од

² Поред споменутих мотива, заступљени су троугао, ромб, осмоугаона звезда, крст у разним варијантама, као и многи други који су у различитим предеоним целинама различито именовани.

зних сила. Дескрипција је заснована на релевантним публикацијама (Додовска, Рогановиќ 2002, Петровиќ 2003).

На основу материјала од којег је израђен, било да је занатски или домаћи производ, накит се може распоредити у неколико група: накит биљног порекла, накит животињског порекла, накит израђен од разнобојних *монистра* (врста ситних перли) и метални накит. Накит биљног порекла представља плодове природе: босиљак, бршљен, шимшир и сл. Носе се уметнути у појас, на глави или у руци. Накит животињског порекла израђен је од вуне у виду реса, гајтана, лоптица од вуне или пак од разнобојног перја птица. Накит од монистра у виду геометријских и биљних мотива био је у широкој употреби од почетка 20. века, посебно у сеоским срединама где су га до скоро девојке и младе жене израђивале и носиле. Од разнобојних и по форми разноврсних монистра израђивани су разни видови украса: *ђердани*, *синџири*, *ђустеци*, наруквице, колани и др., с којима су кићене руке, врат, појас, груди, ноге, а у неким етничким пределима и делови одеће. Дакле, монистре су представљале атрактиван и неизбежан додатак у народном одевању; чанти, чантички, паричници, новчаници за ситне паре, папуче, ципеле – украшавани су монистрама. У Македонији се накит од монистра често допуњује и другим додацима, од којих су најкарактеристичније каури шкољке и старе сребрне паре.³

Накит и други предмети од монистра израђивани су на два начина. Први подразумева да се монистре нижу иглом за шивење и потом пришивају за подлогу или пак плету иглама. За овај вид израде не постоје мустре, већ орнамент настаје у плетењу. Други начин израде карактеристичан је за украсне предмете и модне детаље од монистра, а остварује се на следећи начин: на платну или перфорираној хартији изводи се вез монистром, најчешће по мустри или у гобленском боду. За простор Македоније карактеристична су посебна народна имена за боје и орнаментуку монистра: беле провидне се називају *водене*, тамноплаве – *морлести*, *морк*, тамноцрвене – *ђувезни*, смеђе – *чађави*, зелене – *ачик*, жуте – *самониски*, љубичасте – *мурлици*, наранцасте – *крваво жуте*, крупна црвена монистра – *мерџани* итд.

Најразличитији делови тела били су украшавани монистром, али у широкој палети ових украса можемо направити поделу на: а) украсе за главу, б) украсе за врат и груди, ц) украсе за пазухе и чарапе, д) украсе за кук и струк и е) украсе за руке (Петровиќ 2003). Накит од монистра су употребљавали и жене и мушкарци (одређене делове накита), док се за неке примерке овог накита (нпр. *ђустеке*) не може јасно дефинисати граница између родова.

³ Каури пужеви припадају фамилији тропских пужева *Cypraeidae*; у прошлости су поједине врсте (*Monetaria moneta*) представљале платежно средство, а ови пужеви су у многим културама популарни у изради накита (Poutiers 1998).

Културна биографија мијачке ношње

Културна биографија ношње Магде Филиповске. Магда Филиповска је рођена 1922. године у Галичнику, у богатој патријархалној породици. Детињство и рану младост провела је у Галичнику. Након удаје сели се у Гостивар, где и данас живи са својом породицом. Њена породица је једна од ретких која се населила у Гостивару, будући да се највише Галичана населило у Скопље или су се отиснули у иностранство. С обзиром на то да се у периоду овог истраживања у Галичнику још увек задржао снег, Магда није била у могућности да ми покаже ношњу која се налазила у њиховој породичној кући у Галичнику. Стога сам дескрипцију ношње урадила на основу фотографије из породичног албума испитанице (сл. 1), на којој се налази Јофка Филиповска, Магдина снаја, у невестинској ношњи.

Магда Филиповска сачувала је следеће одевне предмете који су некада били саставни део невестинске мијачке ношње: минтан, кошуљу, јелек, клашеник, свилену мараму, *колан*, *чапрази* и *низалку*. **Минтан**, врста јакне дугих рукава дужине до појаса начињен је од вуне. Предњи део је, као и рукави, украшен кадифом и извезен златним везом који твори мотив лозе. Закопчава се сребрним дугмадима филигранске израде. Преко минтана Јофка Филиповска носи **кошуљу**, начињену од платна, дужине до чланака. Рукави кошуље су целом површином извезени везом *кинат* и прекривени ресама ручне израде. Везом доминира црвена боја. Према устаљеним нормама одевања преко кошуље се облачио **јелек** без рукава, израђен од ланеног платна дужине до појаса. Предњи део овог одевног предмета извезен је срмом и оивичен златним гајтанима, а на њему се налазе и особити украси – сребрне *петлешке* (дугмићи, њих око стотину) (сл. 2).

Клашеник је врста горње одеће дужине до колена, без рукава, која се носи преко јелека. Начињен је од вуне и кадифе, и има два каиша који се спуштају низ леђа. Предњи део израђен од кадифе бордо боје извезен је срменим гајтанима и копча се позлаћеним дугмићима. На фотографији Јофка носи две **свилене мараме**: једну опасану око струка и другу с ресама преклопљену преко прве. Око струка је опасан и *колан*, појас начињен од вуне, као и *низалка*, сребрни појас, тежак око 30 кг, који се копча пафтама – *чапразима*. На глави носи вунену **мараму** бордо боје.

По речима Магде Филиповске ношња је произведена 1941. године. Израдио ју је терзија Аћим Кежароски, који се искључиво бавио израдом галичке ношње.⁴ Испитаница је ову ношњу добила од родитеља непосредно пред свадбу као поклон за предстојећу удају. Први дан свадбе носила је девојачку ношњу, а други дан, поклоњену, невестинску. Након завршеног свадбеног

⁴ Ношње се и данас израђују, али Магда сматра да су раније више пажње и труда улагали у саму израду, те да су данас ретки они који то чине. У Гостивару и дан данас ношње израђује извесни Славко.

ритуала, Магда више није одевала своју невестинску ношњу. Како је процес завештања женске ношње према укореењеним традиционалним обичајима ишао по женској линији – мајка је своју ношњу остављала кћерки или снаји – она је своју невестинску одећу уступила на коришћење у свадбеном ритуалу снајама, Јофки и Славици. Ношња се данас чува у ковчезима и завија у чаршаве. Не пере се, осим марама; како је не би оштетили инсекти, пре свега мољци, користи се нафталин. Но, онедавно ова ношња се поново активно носи. Наиме, Јофка и Славица у време одржавања познатог ритуала галичке свадбе, редовно носе, сада већ стару, Магдину невестинску ношњу.⁵ На питање да ли би је под одређеним околностима отуђили, односно изложили процесу комодитизације, испитанице Магда и Јофка су одговориле да то никада не би учиниле, будући да она за њих има непроцењиву вредност. Магда Филиповска је нагласила да ношња за њу представља прошлост и традицију Мијака, те да је то главни разлог зашто је не би продала.

Од израде невестинске ношње па до данас, ова одећа је прошла кроз различите процесе класификације и рекласификације. У обреду прелаза какав је свадба, ношња је била сингуларизована означавајући јединствени и непоновљиви статус невесте. Како су Магдину невестинску ношњу носиле и њене снаје у свадбеном ритуалу, ова ношња представљала је и везу између женских чланова породице – свекрве и снаја, па је ношња, осим симболичке, добила и емотивну вредност. С популаризацијом галичке свадбе у новије време, артефакти који чине ову ношњу бивају смештени у нови контекст. Ова ношња данас не одређује идентитет појединца у свадбеном ритуалу, већ локални идентитет Галичана. Тако су током низа година ову ношњу различито класификовали и рекласификовали исти појединци.

Културна биографија ношње Раде Каркирске. Рада Каркирска је рођена 1937. године у Галичнику, где се и удала. Од 1956. године са својом породицом живи у Гостивару. Пре удаје била је изузетно сиромашна. Рано је остала без мајке. Како је маћеха имала петорицу синова и снаја, девојачку ношњу је добила, тј. наследила, од свекрве. Од ношње је сачувала кошуљу, минтан, доламу, бовчу, калемћар, свилену мараму с ресама и низалку.

Кошуља дужине до чланака, без рукава начињена је од платна. При дну је декорисана флоралним мотивима изведеним у техници веза различитим бојама (сл. 3). Испитаница је кошуљу сама извезла. Преко кошуље се носио **минтан**, врста јакне израђене од сукна, дужине до појаса. Предњи део овог одевног предмета израђен је од кадифе тегет плаве боје, и украшен златним гајтанима и срмом. На предњем делу се такође налазе *петлице* – дугмићи који су пресвучени срмом (сл. 4).

⁵ *Галичка свадба* је културна манифестација која се одржава сваке године на Петровдан 12. јула. Богата је многим оригиналним свадбарским обичајима и ритуалима. Данашњи ритуал галичке свадбе подразумева да сваке године посебна комисија бира двоје младих који ће се венчати. Услов је да млади, или бар једно од њих, буде из галичког краја. У самој церемонији, осим пријатеља и рођака, учествују и сви који се затекну у Галичнику (Дојчиновски 1995).

Долама је врста јакне дужине до колена, како би се могао видети вез на доњем делу кошуље. Рукави су до лакта. Израђена је од сукна, бордо боје. Опшивена је црним гајтанима, док је предњи део везен срмом и украшен златним гајтанима. Долама Раде Каркинске копча се сребрним дугмићима, док су златне дугмиће могли приуштити само богатији Галичани (сл. 5). **Бовча** је врста ручно ткане прегаче од вуне. Црвене је боје с црним пругама (сл. 6).

Свилена марама с ресама носила се преко бовче. Девојке су углавном носиле белу свилену мараму с ресама (сл. 7).

Калемћар је марама израђена од вуне, бордо боје с мотивима ружа. Носила се на глави (сл. 8). Од накита, испитаница је задржала само **низалку**, коју је добила на поклон од свекрве. Ова врста накита од сребрног новца⁶ низала се око врата и представљала је део невестинске ношње; то је једини детаљ који је Радина свекрва сачувала од невестинске ношње (сл. 9).

Описану ношњу Рада Каркинска је носила на дан пре свадбе и након тога ју је задржала. Није јој познат податак ко је ношњу израдио. Према њеним наводима, мајке су плеле и ткале опрему за своје кћерке, а терзије шиле. Галичанима је ишло у прилог то што су се бавили углавном печалбарством, па самим тим доста путовали, тако да су били у могућности да набављају срму, гајтане, различите врсте конаца, боје. Рада ношњу чува у ковчегу, у чаршавима. Наиме, срма не сме да дође у контакт са срмом, јер на тај начин тамни, тако да Рада сваки део ношње пажљиво увија у платно и слаже. Као и претходна испитаница, сачуване одевне предмете штити нафталином од инсеката, пре свега од мољаца. Након венчања, Рада је ношњу носила у време одржавања традиционалних галичких свадби. Међутим, након смрти супруга, Рада је престала да је носи, те је у време одржавања ове манифестације сада одева њена снаја. Ношњу никада не би продала – неки су то од ње већ тражили – јер за њу не постоји цена којом би се могла наплатити ова породична, и њена лична, драгоценост. Према Радином исказу, оставиће је у наследство својој унуци.

Културна биографија сачуваних елемената традиционалне девојачке одеће у власништву Раде Каркинске такође сведочи о различитим процесима класификације и рекласификације. У предсвадбеном ритуалу ношња је била сингуларизирана, означавајући статус девојке. Сингуларна вредност ове ношње била је додатно наглашена, јер је власница сама декорисала кошуљу. Стављајући лични печат на овај одевни предмет, Рада је читаву ношњу индивидуализовала. С популаризацијом галичке свадбе у новије време, артефакти који чине ову ношњу смештени су у нови контекст. Као и у случају претходне културне биографије, ова ношња данас не одређује идентитет појединца у свадбеном ритуалу, већ локални идентитет Галичана. За Раду и њену снају она је знак који разликује Галичане од припадника других

⁶ Стари сребрни новац, највероватније је имао функцију да покаже, пре свега, економско стање власника.

региона. Осим тога, она је носилац колективног памћења, „кутија сећања“ која сведочи о некадашњем културном стваралаштву Мијака.

Културна биографија ношње Светлане Стојановски. Светлана Стојановска је рођена 1960. године у селу Битуше, Доња Река. Данас с породицом живи у Гостивару. Невестинску ношњу је наследила од родитеља. У одевне предмете које је сачувала спадају: кошуља, минтан, јелек, клашеник, рукави, појас, бовча, футе, марама, калемћар и колан.

Кошуља дужине до чланака без рукава, начињена је од белог платна *асе*. Доњи део је ручно везен концима у боји (сл. 10). Преко кошуље се облачио **минтан**, врста јакне дужине до појаса, дугих рукава. Предњи део овог одевног предмета израђен је од кадифе, бордо боје. Предњица и рукави извезени су срмом и украшени срменим гајтанима. Минтан је такође декорисан златним и сребрним дугмићима. Задњи део је израђен од вуне (сл. 11).

Преко минтана облачио се **јелек**, начињен од вуне, дужине до појаса, без рукава. Предњи део је израђен од кадифе такође бордо боје. Пешеви су украшени гајтанима, народним везом и сребрним и златним дугмићима (сл. 12). **Клашеник** је врста горње одеће, дужине до колена, без рукава, начињена од вуне. На леђима се налазе два каиша која слободно падају низ леђа. Предњи део је од кадифе бордо боје, опточен срменим гајтанима и позлаћеним дугмићима, и украшен чипком и украсном траком. По дну је орнаментисан мотивима *лозе* и опточен црвеним и сивим гајтанима (сл. 13).

Рукави су вунени, ручно ткани. Такође су и ручно везени и украшени сребрним новцем и златним концем. На крајевима се налазе ресе (сл. 14). **Појас** је израђен од вуне црне и беле боје. На крајевима се налазе ресе. Носио се опасан око струка (сл. 15).

Бовча је врста ручно ткане прегаче од вуне, декорисана везом вуненим концима у различитим бојама (сл. 16). **Фута** је свилена марама жуте боје с ресама, која се носила преклопљена преко бовче (сл. 17).

Вунена **марама** с ресама жуте је боје и украшена мотивима ружа. Може се носити преко футе (сл. 18). **Калемћар** је вунена марама бордо боје с мотивима ружа, а носила се на глави (сл. 19).

Испитаница је сачувала и **колан**. То је врста појаса од сребра украшена сребрним и златним новцем (сл. 20).

Према казивању испитанице ова невестинска ношња настала је око 1900. године. Родитељи су јој је поклонили како би имала успомену на њих и „да не заборави своје корене“. Иначе, ношња је првобитно припадала њеној мајци. За Светлану Стојановски она представља велику драгоценост – она је чува у шкрињи, тако што поједине елементе ношње завија у платно и тако изолује да срма не би била у контакту са срмом. Једном годишње проветрава је на сунцу. Ношњу и данас носи у време одржавања галичке свадбе на Петровдан и на празник Водице Св. Јована Крститеља.⁷ Ношњу коју је до-

⁷ Свети Јован Крститељ или Богојављење један је од петнаест највећих хришћанских празника. На тај дан, 30. године нове ере, Исус Христос је позвао Јована Претечу да га у реци

била од својих родитеља оставиће у наследство својим синовима, односно снајама. За Светлану ношња коју поседује представља велико богатство,⁸ и то је само један од разлога зашто је никада не би продала.

И културна биографија невестинске ношње Светлане Стојановски сведочи нам о процесима класификације и рекласификације кроз које су пролазили одевни елементи који чине њен саставни део. У свадбеном церемонијалу ношња је била сингуларизирана. Означавачући јединствени и непоновљиви статус невесте, ови одевни предмети су демонстрирали промену социјалног статуса власнице. Након свадбе ношња је одложена у шкрињу, у којој су се чувале и остале драгоцености. Иако ношња једно време није била у употреби, она није губила своју вредност у очима власнице, будући да се налазила заједно са осталим предметима у класи драгоцености. Такође, ношња је остављена да „чека“ будућа женска поколења. Ова чињеница сведочи о посебности (сингуларности) ношње као артефакта, који се „планира“ за будуће генерације. С ревитализацијом галичке свадбе сачувана ношња је поново рекласификована. Она сада јасно демонстрира локални идентитет Галичана. Тако ношња извучена из породичне шкриње добија нови живот. Она постаје инструмент у политикама представљања себе и своје заједнице.

Културна биографија ношње Цвете Шаклеске. Цвета Шаклеска је рођена 1934. године у Галичнику. Од 1975. године живи с породицом у Гостивару. Ношњу је добила на поклон од оца. Носила ју је у време свадбеног ритуала уместо венчанице. Своју невестинску ношњу оставиће у наследство унуци, која је већ сад увелико носи на дан одржавања галичке свадбе и када се удају или жене њихови блиски рођаци. Делови ношње које је сачувала јесу: минтан, кошуља, јелек, клашеник, бовча и фута.

Минтан је врста јакне, дугих рукава, дужине до појаса, израђена од сукна. Пешеви и рукави су од кадифе зелене боје и декорисани срмом и гајтанима. На предњем делу се налазе сребрни дугмићи (сл. 21).

Кошуља дужине до чланака начињена је од платна. Дуги рукави су целом површином везени вуненим концима и декорисани ресама и гајтанима. Вез је црвене („крмас“) боје, која се добијала природним путем (од семенки одређених врста цветова). Гајтани се са стране могу скупити како би се могао видети минтан (сл. 22).

Јелек дужине до појаса, без рукава, израђен је од ланеног платна. Предњи део овог одевног предмета украшен је златним гајтанима. Не копча се (сл. 23). **Клашеник** је врста горње одеће дужине до колена, без рукава

Јордану крсти. По крштењу, које је обављено троструким порањањем у воду, отворило се небо, из кога се зачуо глас Бога Оца, који је обзнанио да је Исус Син његов. Овим крштењем, по библијским изворима, Исус је означио почетак своје проповеди и мисије. У нашем народу, Богојављење се другачије назива *Водице* или *Водокршће*. Постоји обиље обреда и обичаја с водом, посебно услед тога што се веровало у лековитост и чудотворност богојављенске воде (Недељковић 2001: 69).

⁸ Она је за њу сведочанство о култури предака, односно сведочанство о минулим временима.

израђена од сукна. Предњи део је од кадифе, бордо боје, украшен срменим, црвеним и црним гајтанима, декоративним дугмадима (укупно 18) и тракама – пантљикама које падају низ леђа. На крајевима, по дну, орнаментисан је ручним везом црвеним, црним и бордо гајтанима (сл. 24).

Бовча је врста прегаче израђена од вуне, која се носи око појаса. Црвене је боје са црним пругама (сл. 25). **Фута** је врста мараме израђена од свиле, црвене боје са флоралним мотивима. Носила се преко бовче (сл. 26).

Цвети није познато име терзије који је израдио ношњу, јер је била веома млада када ју је добила на поклон. Вез на рукавима је радила њена мајка. Цвета сведочи да су жене углавном саме везле делове ношње. Сребрни накит су израђивале кујунције из Дебра. Наша саговорница ношњу чува тако што је одлаже у ковчег. Претходно је увије у бело платно, при чему сваки део ношње на коме се налази срма пакује одвојено. Она за њу поседује велику вредност, будући да представља спону са прошлошћу, дакле нешто што је нераскидиво везује за Галичник, породицу и крај у коме је одрасла, те обичаје које је читав живот поштовала.

Међутим, сачувани одевни предмети су само део некадашње Цветине свадбене одеће. Шаклеска сведочи да су јој неки Галичани који су емигрирали из Македоније у Америку својевремено нудили велику своту новца за ношњу, тако да је одређене делове ношње продала, јер јој је новац био неопходан. Продала је *препаишку* – појас, *низалку* украшену сребрним новцем, *колан* украшен сребрним и златним новцем, вунене чарапе украшене везом и *калемћар* – мараму која се носила на глави. Цвета се данас каје због те одлуке и каже да овај мањи део ношње који јој је преостао никада не би продала.

Наведена културна биографија оповргава јединствен статус предмета у одређеном просторно-временском оквиру. Женска мијачка ношња у поседу Цвете Шаклеске најпре је фигурирала као знак промене брачног и породичног статуса. У том временском контексту она је била посебна и јединствена, односно сингуларизирана. У њеној даљој „каријери“ ношња је сматрана великим богатством, не само у буквалном него и у симболичком смислу, о чему нам сведочи и сам начин чувања и складиштења ношње. За Цвету целокупна ношња, а посебно кошуља коју је њена мајка извезла, има и додатну емотивну вредност, будући да представља спону с мајком. Сурове економске околности у постсоцијалистичкој Македонији приморале су моју информанткињу да симболички и емотивно вредне предмете изложи процесу комодитизације, те тако изнова промени статус деловима драгоценог наслеђа. Купци скупочених елемената ношње – делови ношње израђени од сребра и злата – били су галички емигранти. Овај део културне биографије описаних артефаката може да послужи као прича о томе на који начин предмети учествују у очувању локалног идентитета у ситуацијама попут миграција. Преостале делове ношње Цвета никада не би продала. Тако је након парцијалне комодитизације појачана сингуларна вредност преосталих делова ношње.

Културна биографија ношње Ане Митеске. Митеска Ана је рођена 1935. године у Галичнику, а од 1969. године живи у Гостивару. Невестинску ношњу је добила од родитеља непосредно пре венчања. Овај примерак ношње био је специјално израђен за њу. Носила ју је на дан свадбе и након тога само о празничним данима. Чувала ју је у ковчегу у породичној кући у Галичнику, тако што је сваки комад ношње посебно увијала у платно. Ношња је била израђена од вуне и платна, а украшена везом, срмом, гајтанима, златним и сребрним дугмићима.⁹ Није јој познато ко је израдио ношњу.

Након пресељења у Гостивар, ношња је остала у Галичнику. Тако је она помало постала заборављена, јер су Ана и њена породица ретко одлазили у родни крај; то су једино чинили у време галичке свадбе на Петровдан. У јулу месецу 2000. године ношњу је продала Аустралијанцима, пореклом Мијацима, иначе верним посетиоцима културне манифестације галичке свадбе. Купци ношње из Мелбурна сваке године долазе у Галичник да се подсети своје прошлости и да своју децу упуте у мијачку традицију. На наше питање зашто је ношњу продала, она је одговорила да је у том периоду имала финансијских потешкоћа у породици. Муж јој је најпре нередовно примао плату, да би на крају, због економске нестабилности земље, остао без посла. Тако је Ана сматрала да ће им новац добијен од продаје добро доћи. Невестинску ношњу су продали за две хиљаде евра. Један део новца су уложили у кућу, а остатак сачували. Међутим, Ани је данас жао што својим унуцима неће моћи да остави у наследство нешто што би их подсетило на Мијачке, на њихов особен локални идентитет и ношњу посве различиту од других.

Посредством анализе културне биографије предмета могуће је у дужем временском раздобљу анализирати различите системе класификације и рекласификације артефаката према одређеним културним категоријама. Као и у свим претходним случајевима, ношња је најпре била сингуларизирана, сведочећи о јединственом лиминалном статусу невесте у свадбеном церемонијалу. Након тога, ношња је похрањена у шкрињу. У наредном периоду ношена је искључиво у ретким свечаним приликама, те можемо закључити да је представљала велику драгоценост. Посебан начин складиштења и бриге о предметима који чине саставни део ношње давали су јој још једну димензију посебности. Неповољне финансијске прилике у Македонији у периоду након распада СФРЈ, утицале су да ношња изненада промени свој статус. Некада сингуларизовани, драгоцени артефакти, изложени су процесу комодитизације. Купци робе били су мијачки емигранти. Они су у сачуваном примерку мијачке невестинске ношње видели културну вредност и потенцијални симболички садржај, о чему сведочи и релативно висока цена коју су били спремни да плате. За њих купљена ношња функционише као „кутија сећања“ на стари Галичник, коме су припадали њихови преци, односно као средство очувања (конструкције) идентитета у новој, вишеетничкој

⁹ Будући да је Ана своју невестинску ношњу продала, нисам била у могућности да је детаљно опишем.

средини, каква је Аустралија. За разлику од претходне групе испитаника која ношњу сингуларизује, тако што је оставља у наследство својим потомцима, Ана је своју венчану одећу изложила процесу комодитизације претварајући породичну драгоценост у робу.¹⁰ Међутим, будући да се она и дан данас каје због овог чина продаје, погрешно би било закључити да је у тренутку комодитизације ношња за њу била лишена симболичког садржаја.

Културна биографија ношње Стојанке Петреске. Петреска Стојанка је рођена 1928. године у Галичнику. Од 1970. године живи у селу Чајле, недалеко од Гостивара. Ношњу је добила на поклон од своје мајке пре удаје. Носила ју је на дан свадбе. Након тога, своју невестинску ношњу Стојанка је одевала на Петровдан, када се одржава галичка свадба, и у време других свечаних прилика. Према њеном исказу, израдио ју је извесни брачни пар из Галичника, који се повремено бавио израдом ношње: супруг је био терзија, а жена се бавила израдом веза. Међутим, мојим саговорницима нису позната њихова имена, будући да је прошло доста времена.

Од 60-их година 20. века, живот у Галичнику је почео полако да се гаси. Људи су напуштали своје куће, које су иначе биле вредне у архитектонском смислу. Неки од њих су их рушили, како би грађевински материјал искористили за изградњу нових кућа, у местима у које су се преселили – Гостивар, Ђорђе Петров, Скопље. Други су их опет продавали, сматрајући да ће ова насеља бити заувек изгубљена, односно препуштена зубу времена. И Стојанка је продала своју кућу у Галичнику 2000. године. Самим тим продала је и све што је везивало за породични дом. Међу бројним комодитизованим драгоценостима налазила се и мијачка ношња. Кућу и остале породичне драгоцености купила је породица, пореклом из Мијака, која годинама већ живи у Америци. Ови мијачки емигранти били су очарани Галичником, његовом природном лепотом, мештанима, народном архитектуром и, наравно, китњастом ношњом. У тренутку продаје, породица Петрески је била у тешком материјалном стању. Македонска привреда је 2000. године била под теретом проблема који су се гомилали већ годинама. Због косовске кризе 1999. године, цела привреда је била „мртва“, што се негативно одразило на стварање услова за дугорочнију економску стабилност земље. Грађани су на својим плећима најбоље осећали сав економски хаос. Високе каматне стопе, инфлација, учестали штрајкови, изласци радника и незапослених на улице у знак протеста, били су македонска свакодневица. Тих година је забележен и драстичан пад животног стандарда, што се одразило и на материјално стање породице Петрески. Није познат податак за коју своту новца је продата ношња.

Стојанка сматра да Галичник данас доживљава ренесансу. Она жели да се више никада не дозволи да се живот у њему угаси, јер је депопулација тог

¹⁰ Према Велимировић (2006), под робом се подразумева материјална ствар са употребном вредношћу, која у трансакцији може бити замењена за одређени предмет еквивалентне вредности.

краја била разлог доношења крупних одлука у њеном животу. То је и њена порука генерацијама које обнављају и граде нови Галичник.

У биографији невестинске ношње Стојанке Петреске наилазимо на неколико различитих друштвено-културно-историјских контекста постојања и употребе одевних предмета који чине њен саставни део. Овај артефакт је временом мењао своја значења и функције, односно служио је различитим циљевима и интересима оних који су га поседовали и који су га користили. Док је ношња првобитно означавала статус невесте, након удаје њен културни контекст се мења. Све до тренутка продаје, ношња представља драгоценост која је издвојена из домена профаног, свакодневног. Припадност сфери ритуалног и свечаног додатно је увећавала симболичку вредност предмета. У овом временском раздобљу артефакти који чине ношњу имали су и функцију инструмента за репрезентацију породице у оквиру шире заједнице. Породица се представљала као она која поштује традицију Мијака и препознаје културну вредност баштине предака. Међутим, неповољне економске прилике у Македонији, особито након косовске кризе 1999. године, приморали су ову породицу да се одрекне техничког средства за сопствено самопредстављање. Они су ношњу, као и читаво породично домаћинство, претворили у робу. За купце традиционалне заоставштине породице Петрески сачувана невестинска ношња имала је сингуларну вредност. Она је битан објективни параметар њиховог идентитета. Ношња, као и целокупна материјална културна заоставштина коју су купили, представља неизоставан елемент у процесу њихове самоидентификације – пореклом Мијаци – али и кључно средство за манифестовање локалног идентитета у друштвеној пракси.

Културна биографија ношње Гордане Јовческе. Јовческа Гордана је рођена 1932. године у Галичнику. Преселила се с породицом 1965. године у Гостивар. Невестинску ношњу је наследила од свекрве и носила ју је на дан свадбе, затим о празницима и на венчањима блиских рођака.¹¹ Гордани није познато име терзије који је израдио ношњу. Ношња је била у њеном власништву све до 1998. године, када ју је поклонила својим блиским пријатељима из Битоља, који нису мијачког порекла, али су их повезивале године познанства. Иако су јој нудили новац за исту, она није желела да га прихвати. Њене пријатеље је одушевио препознатљив монументалан изглед ношње. Такође им је била фасцинантна чињеница да неко поседује тако велику културну драгоценост. Горданини пријатељи редовно посећују Галичник на Петровдан, када поклоњену ношњу носе на галичкој свадби. И Гордана је редован посетилац ове манифестације. Сваке године на Петровдан она се диви разноврсности мијачког културног наслеђа и радује чињеници да савремени, поново оживљени Галичник пружа могућност научној и културној јавности – уметницима, писцима, сликарима – да пишу и визу-

¹¹ Гордана је своју невестинску ношњу поклонила, што је онемогућило дескрипцију.

елно представљају бројне феномене који се тичу прошлости, садашњости и будућности како Галичника тако и мијачког предела уопште.

У културној биографији невестинске ношње која је припадала Гордани Јовческој могу се издвојити три позната власника: Горданина свекрва, Гордана и, на крају, њени битољски пријатељи. Првобитно, ношња има функцију означавања промене брачног статуса и представља везу између женских чланова породице, тачније, свекрве и снаје. У овој фази, артефакти су ексклузивно женско власништво, односно у њихову размену нису укључени мушкарци. Након завршеног свадбеног ритуала, ношња је одложена у шкрињу, односно сврстана је у категорију породичних драгоцености, у којој је и остала све до момента када Горданини пријатељи препознају симболичку вредност ових предмета. Гордана Јовческа поклања сингуларне предмете својим познаницима, не очекујући заузврат никакво уздарје. Тако за ову размену можемо слободно рећи да је била безинтересна. У антропологији, и друштвеним наукама уопште, преовладава схватање да су дарови везани за особе, односно да су важни за изградњу њихових личних или социјалних идентитета (Erdei 2008: 291). У сложеним националним приликама карактеристичним за савремену Македонију – на пример, подвојеност македонског и албанског етничког живља – предмети даривања постају средство у потврђивању националног идентитета. Позивање на прошлост пружа непходан модел идентификације, те тако ношење мијачке ношње, која се сматра најлепшом македонском ношњом, представља велики потенцијал за тзв. ситуацијску употребу идентитета.

Закључак

На основу свега наведеног, може се лако закључити да код појединаца који ношњу сматрају јединственом наслеђена ствар нема цену, јер одевни предмети који чине њен саставни део не само да су сингуларни, већ су готово свети. Прва група мојих саговорника нерадо би се одрекла ових предмета, јер не жели да ношња заврши у приватним и неприступачним колекцијама нити да буде занемарена и заборављена. За власнике ношња има личну, сентименталну и естетску вредност. Осим тога, ова ношња данас не одређује идентитет појединца у свадбеном ритуалу, већ локални идентитет Галичана; осим у случају пријатеља Гордане Јовчески, када означава национални идентитет Македонаца. Појединци који су ношњу изложили процесу комодитизације нису успели да историјски и културно изузетно вредну баштину сачувају на најприкладнији начин, положивши је тако у „резорве“ неких других лица и одбацивши је као сигнум застарелости у замену за новац који им се у датом тренутку учинио функционалнијим.

Иако Македонија располаже огромним богатством разноврсних ношњи, ипак се меѓу њима може издвојити нешто опште македонско, што се може уочити на први поглед. Опште заједничке црте су бела боја ношње, њен крој и богати украси везом, претежно израђени у црвеној боји, као и разне врсте декорација, *праила* – на пример украси: бикмиња, ширити, гајтани, мониистра, китки и друго – што македонској ношњи, посебно женској, даје велелепни изглед. Данас је у Македонији сачувано око 70 разноврсних народних ношњи, при чему се у сваком етничком региону издваја по неколико карактеристичних варијетета. Разгледајући отмени склад женске мијачке ношње, али и целокупну материјалну и нематеријалну културну баштину овог краја, не можемо да се не препустимо жалу што су данас Галичник и остала велика мијачка насеља пуста. Ова насеља из дана у дан све више пропадају и поред тога што су напори македонских културних радника и етнолога усмерени ка заустављању иселљавања из тих планинских крајева. Међутим, и поред депопулације ових крајева, женска мијачка ношња има свој нови живот. Овај нови живот, приказан у представљеним културним биографијама, сведочи нам о комплексном односу људи и предмета, те о сталним променама значења артефаката, зависно од промена контекста и перспективе посматрања.

Литература

- Berg, S. 2006. Snowball Sampling I. In Koty, S., Read, C., Balakrishman, N., Vidakovic, B. (eds.) *Encyclopedia of Statistical Sciences*. John Wiley and Sons, Inc.
- Velimirović, D. 2002. Kulturna biografija grandiozne mode: Priča o kolekciji Vitraž Aleksandra Joksimovića. *Etnoantropološki problemi* 1 (2): 91–104.
- Goodman, L.A. 1961. Snowball sampling. *Annals of Mathematical Statistics* 32 (1): 148–170.
- Додовска, Ј., Рогановиќ, Т. (2002) *Од традициите на минатото, Македонија – етнокултура и бит*, второ издание. Скопје: Музеј на Македонија.
- Дојчиновски, Р.С. 1995. Галичник, во културната историја на Македонија, Здружение пријатели на Галичник „Ѓорѓи Пулевски“. Скопје: Графо-Скопје.
- Erdei, I. 2008. *Antropologija potrošnje*. Biblioteka XX vek: Beograd.
- Кличкова, В. 1963. Народната носија во Македонија. У Кличкова, В. (ур.) *Македонски народни носии*. Скопје: Етнологски музеј.
- Кличкова, В., Петрушева, А. 1963. Објаснения за таблите и кројките македонски народни носии. У Кличкова, В. (ур.) *Македонски народни носии*. Скопје: Етнологски музеј.

- Копитоф, И. 2005. Културна биографија ствари: Комодитизација као процес. *Трећи програм* 12 (125/126).
- Недељковић, М. 2001. *Српски обичајни календар за просту 2002. годину*. Београд: ЧИН.
- Петровиќ, М. 2003. *Танцот на стаклените перли*. Музеј на Македонија. Скопје: Дата Понс.
- Попстефаниева, М. А. 1954. *Македонски народни везови*. Скопје: Државно книгоиздателство за уметничка литература „Кочо Рацин“.
- Routiers, J. M. 1998. Gastropods. In *FAO Species Identification Guide for Fishery Purposes: The living marine resources of the Western Central Pacific*. Vol. 1. *Seaweeds, corals, bivalves and gastropods*. FAO: Rome.

Violeta Cvetanoska

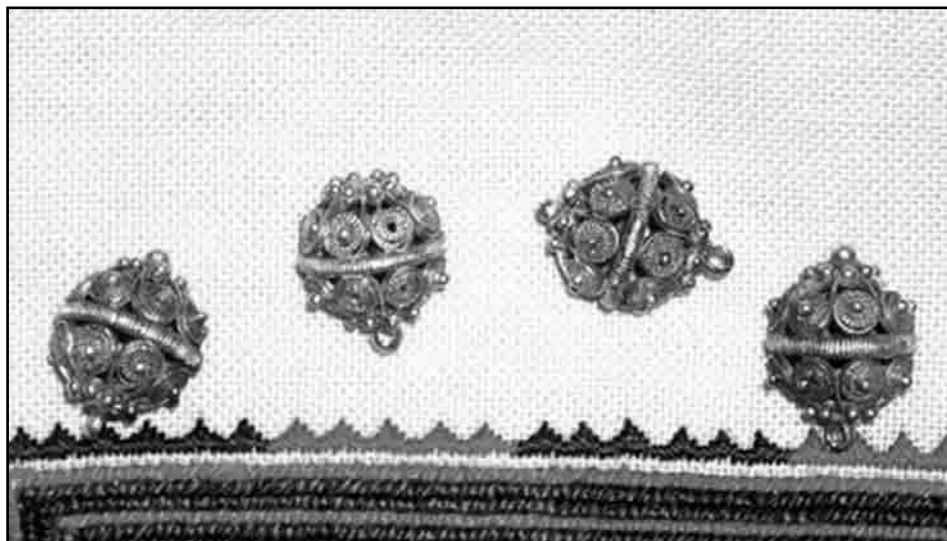
THE CULTURAL BIOGRAPHY OF THE MIJAK DRESS

Summary

The Mijak dress has so far been studied on several occasions. Nevertheless, previous research has not addressed its cultural biography. In this paper, the author seeks to identify, on the example of traditional Macedonian dress in the village of Galičnik, the social groups who variously classify and reclassify the Mijak dress, i.e. groups who consider this dress unique and those who expose it to commoditization. The results demonstrate that one group of respondents consider the Mijak dress to be unique, whereas the other group have exposed it to commoditization due to economic circumstances.

Слика 1. Јофка Филиповска у невестинској ношњи

Слика 2. Сребрне петлешке (дугмићи)

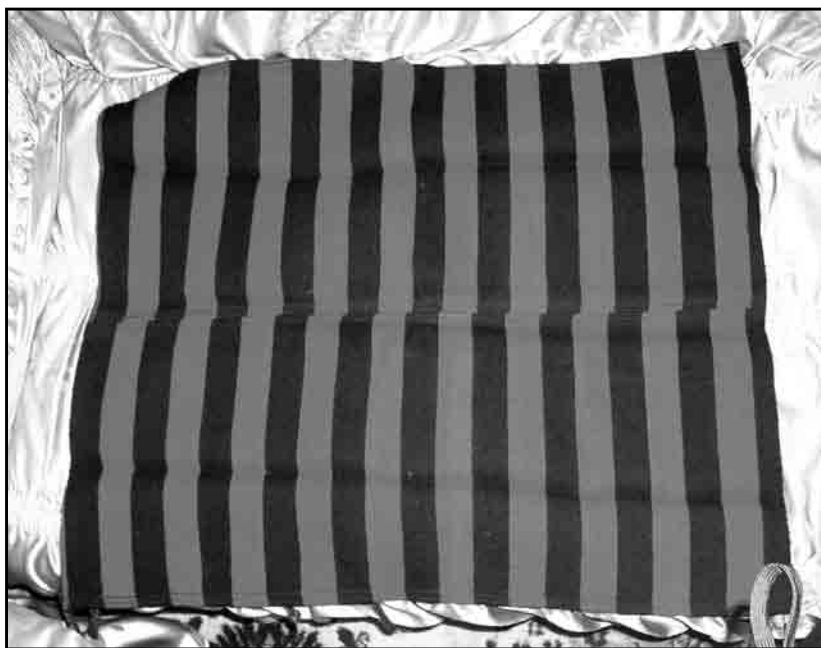
Слика 3. Кошуља

Слика 4. Минтан

Слика 5. Долама

Слика 6. Бовча

Слика 7. Свилена марама с ресама

Слика 8. Калемџар

Слика 9. Низалка

Слика 10. Кошуља

Слика 11. Минтан

Слика 12. Јелек

Слика 13. Клашеник

Слика 14. Рукави

Слика 15. Појас

Слика 16. Бовча

Слика 17. Фута

Слика 18. Марама

Слика 19. Калемџар

Слика 20. Колан

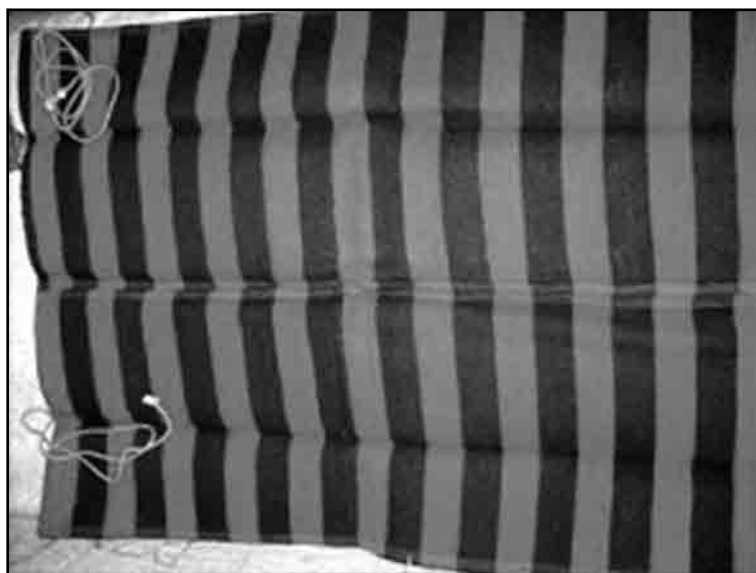
Слика 21. Минтан

Слика 22. Коцуља

Слика 23. Јелек

Слика 24. Клашеник

Слика 25. Бовча

Слика 26. Фуџа